

Tussen Leger en Maatschappij

Tussen Leger en Maatschappij

Militaire muziek in Nederland
1819-1923

JOHN SMIT

Hilversum
Verloren
2021

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van:
de Stichting Jaap Harten Fonds, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting,
Stichting G.H.G. von Brucken Fock Fonds, dr. Hendrik Mullerfonds
en een fonds dat anoniem wenst te blijven.

Afbeelding op het omslag: ingekleurde tekening van A. Courtois.
Steendruk: van Schouten Carpentier.

Dit is de handelseditie van een proefschrift verschenen aan de Universiteit van Amsterdam.
ISBN 9789087049157

© 2021 John Smit
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Dankwoord

Rond 2005 stuitte ik op artikelen die als kop ‘militaire concurrentie’ droegen. Ik las ze vluchtig, maar schonk er destijds verder weinig aandacht aan. Het fascineerde me wel, omdat het over een muziekpraktijk ging waar ik niets van af wist. Ik maakte kopieën om ze later uit te kunnen werken. Deze, en nog veel meer artikelen die rond 1900 waren verschenen in het blad van de Amsterdamsche Toonkunstenaars Vereniging, en het tijdschrift *De Muziekbode* van de Tilburgse ondernemer Kessels, vormen vijftien jaar later de basis voor de studie die hier voor u ligt.

In 2004 had ik van de minister van Defensie de eervolle opdracht gekregen de historische muziekarchieven, die bij de muziekkorpsen van de Krijgsmachtdelen nog altijd bewaard werden, te verzamelen en in één archief onder te brengen. De oudste partituren die ik bij de Kapel van de Koninklijke Luchtmacht, waar ik als hoornist werkzaam was geweest, had gevonden in de bibliotheek, stamden van voor 1850. Als de jongste van de professionele muziekkorpsen van de krijgsmacht al zulke oude partituren had verzameld, wat moest er dan wel niet bij de veel oudere korpsen te vinden zijn? In het Nederlands Muziek Instituut, dat tegenwoordig is gevestigd in het Gemeentearchief van 's-Gravenhage, zijn door mij de meer dan 4.000 muziekwerken bijeengebracht, ontsloten en voor het nageslacht veilig gesteld. Het betreft een unieke collectie veelal handgeschreven partituren en partijen van kapelmeesters die bij de diverse korpsen van de infanterie werkzaam zijn geweest. De collectie is helaas verre van volledig, veel is in de loop der jaren verdwenen. Sommige kapelmeesters namen hun complete bibliotheek mee naar huis na afloop van hun diensttijd, daarnaast hebben brand en waterschade veel muziek vernietigd. Met deze studie wil ik de kennis die ik heb opgedaan tijdens de jaren tussen 2004 en 2012 aan het papier toevertrouwen en zo tevens iets terug te kunnen geven aan de krijgsmacht, de organisatie waar ik bijna dertig jaar werkzaam ben geweest.

In 2008 ontmoette ik Rokus de Groot en vroeg hem of hij mijn plannen voor het schrijven van een proefschrift wilde ondersteunen. Tijdens onze eerste afspraak moest hij bekennen dat hij niet in militaire dienst was geweest en van het onderwerp militaire muziek geen kennis bezat. We spraken af dat ik een militair histori-

cus zou vragen als tweede promotor. Omdat ik destijds als militair en musicus me gemakkelijk binnen de militaire organisatie bewoog, benaderde ik Wim Klinkert van de Koninklijke Militaire Academie met het verzoek zijn militaire expertise met me te willen delen. Hij vond het vanaf het begin een prachtig onderwerp, maar zei dat hij gedurende zijn lange loopbaan nooit iets was tegengekomen over militaire muziek. Na een aantal gesprekken met ons drieën waar ik met veel genoegen op terugkijk, moest ik het plan korte tijd later door omstandigheden echter op de lange baan schuiven. Pas in 2014 begon het weer te kriebelen bij me, maar inmiddels was Rokus met emeritaat. Rokus, je stond aan de basis van deze studie. Ik wil je danken dat je direct bereid was me te willen begeleiden op dit moeilijke pad. Ik ben blij dat je als lid van de promotiecommissie de cirkel rond hebt willen maken.

Ton Koopman, die destijds niet ver bij mij vandaan woonde, werd een waardige opvolger voor Rokus. Na ons eerste gesprek aan de keukentafel bleek ook Ton niet in militaire dienst te zijn geweest, maar was zeker geïnteresseerd me tijdens mijn verdere onderzoek te begeleiden. Met zijn enorme kennis en uitgebreide bibliotheek heeft hij me heel veel teksten, waar iets over militaire muziek werd gezegd, toegestuurd. Ton, heel veel dank voor de inspirerende gesprekken van de afgelopen jaren. Vooral op het terrein van het ‘militaire’ stelde je vragen op wat ik je stuurde. Dit zorgde ervoor dat je me liet nadenken dat de militaire organisatie voor een gemiddelde lezer geen bekende omgeving is. Je stimuleerde me ook om niet te uitgebreid te zijn. ‘In de eenvoud toont zich de meester’, was één van je eerste commentaren. Deze opmerking heeft al die jaren in mijn achterhoofd doorgeklonken. Eline Hol en Dagmar Tengbergen, dank dat jullie altijd bereid waren om mijn vragen aan Ton snel te kunnen beantwoorden of door te geleiden als hij weer in het buitenland was.

Beste Wim, wat was je een belangrijke steun voor me in de afgelopen jaren. Zonder jouw enthousiasme had ik het zeker niet tot een einde gebracht. Iedere keer wanneer we elkaar ontmoetten, of telefonisch contact hadden, stookte je opnieuw de vlam hoger in me op. Ik verbaasde me telkens hoe snel je was met het lezen van mijn lappen tekst. Je inhoudelijke commentaar en soms eenvoudige aanpassingen, hebben de tekst tot een leesbaar boek gemaakt. ‘Neem de lezer mee aan de hand en leg uit wat je wilt zeggen’, was jouw belangrijkste les. Maar je bleef me er ook op attenderen dat het boek een doorlopend verhaal moet zijn, alsof het één lang betoog is, zonder zijpaden. Het zorgde ervoor dat soms stukken tekst op andere plekken belandden, en het ineens voor mezelf ook veel duidelijker werd.

Bastiaan Blomhert, je las op de achtergrond mee. Maar je adviezen waren altijd oprecht en zeer waardevol, zeker in het afgelopen jaar. Dank dat je me altijd steunde en stimuleerde om verder te gaan, onze vriendschap is me zeer dierbaar. De stap om de wetenschap in te duiken begon toen we samen zo’n vijfentwintig jaar geleden ‘harmoniemuziek’ van Franz Krommer begonnen uit te geven. Ik wilde niet

alleen de noten in de computer zetten, maar net als jij op wetenschappelijk niveau beslissingen kunnen nemen, waarom je wel of niet voor een bepaalde oplossing koos.

Veel dank ben ik verschuldigd aan mijn andere dierbare vriend Hein van Maarshalkerwaard, die de Franse citaten voor me heeft vertaald en de samenvatting naar het Engels heeft omgezet. Een groot deel van het schrijfwerk heb ik op Curaçao gedaan, waarbij we in de avonduren musiceerden en altijd één of meerdere concerten op het programma hadden staan. Dat zorgde voor een goede balans tussen inspanning en ontspanning. Enid Lucasius dank ik omdat je als meezer altijd bereid was eerst mijn teksten te corrigeren voor ik het naar Wim en Ton stuurde. Bovendien zorgde je er altijd voor dat ik een goede en rustige omgeving had om te kunnen werken. Hans de Haan, ook jou dank ik voor het meezen en je nauwkeurige opmerkingen.

Richard Hoogeveen, ik was al jaren op zoek naar beeldmateriaal van Johannes Zaagmans. Een kapelmeester die een zeer prominente rol speelt in deze studie. Jij had de foto's, een mooie aankondiging en zijn dirigeerstok. Dank je dat je die zomaar aan een wildvreemde mee wilde geven, en ik er zulke prachtige reproducties van heb mogen laten maken. Hetzelfde geldt uiteraard voor Carel Bikkers en Frits David Zeiler, nazaten van de kapelmeesters Bikkers en Van Aaken. Ook jullie stelden prachtige foto's ter beschikking, die nu voor iedereen zichtbaar zijn gemaakt. Verder bewaarden Gerard Haast en de heer W.J.E. Franken mooie foto's. Fieke Julius en Elske Ouweland-Dorgelo van het Koninklijk Huisarchief hielpen me met de mooie brieven en Willem Vijvers met de foto van zijn grootvader. Rinus Blijleven stelde zijn uitgebreide lijst met hele vroege opnames van militaire muziekkorpsen ter beschikking. Het geeft een prachtig beeld van wat er in die vroege jaren op de grammofoon werd opgenomen.

Frits Zwart en Rik Hendriks van het Nederlands Muziek Instituut ben ik veel dank verschuldigd. Frits als directeur, die de collectie militaire muziek wilde opnemen in zijn instituut. Ik heb er jarenlang met heel veel plezier kunnen werken, en bovendien was de bibliotheek altijd tot mijn beschikking. Rik, dank voor de fijne gesprekken en het reproduceren van een aantal zaken die belangrijk voor de studie waren. Lucas en Barry de Rooy, jullie hielpen met het reproduceren van de foto's van Zaagmans en met de lastige puntjes bij de opmaak van mijn boek. Jan Bakels, de fysieke afstand is groter geworden nu ik niet meer in Nederland woon, maar onze fijne gesprekken over militaire muziek inspireerden me altijd om verder te gaan met het onderzoek. De International Military Music Society afdeling Nederland (IMMS), daarbij in het bijzonder John Kroes en Johan de Vroe, dank ik voor het bieden van een platform, waarbij ik de afgelopen jaren een aantal artikelen over militaire muziek heb kunnen publiceren waardoor ik me steeds verder in het onderwerp kon verdiepen. Clarence Power van Suriprint N.V., dank voor

je jarenlange ondersteuning. Je was altijd bereid om me te helpen en al mijn vragen te beantwoorden.

Natuurlijk dank ik mijn ouders die de liefde voor muziek altijd bij mij hebben gestimuleerd. Mijn vader heeft het einde van de studie niet meer mee mogen maken. Hij was van jongs af aan mijn grote inspiratiebron. Niet alleen lagen de overvloedige muziekinstrumenten van de fanfare bij ons op zolder, maar ook de muziekbibliotheek lag thuis. Hij hielp me met het zetten van de eerste stapjes op de althoorn en gaf me de eerste paar jaar les. Mijn liefde voor de muziek heb ik op een bijna vanzelfsprekende manier van hem meegekregen.

Tenslotte dank ik natuurlijk het thuisfront. Zonder de steun van Esther en Joan en de ruimte die ze me boden om zo langdurig aan dit boek te kunnen werken was het niet tot stand gekomen.

Paramaribo, januari 2020.

Inhoudsopgave

Dankwoord	5
Inleiding	13
DEEL I (1819-1875)	31
1 Militaire muziek in Nederland 1819-1849	33
1.1 Inleiding	33
1.2 Volcke en Mordach	34
1.3 De familie Dunkler	41
1.4 Bezuinigingen en de komst van hoornmuziek	46
2 Militaire muziek in Frankrijk en Pruisen, 1840-1860	51
2.1 Inleiding	51
2.2 De situatie in Frankrijk	52
2.3 De militaire muziek in Pruisen	65
2.4 Director der gesammten Musik-Chöre des Garde-Corps	67
2.5 Het dispuut tussen Wilhelm Wieprecht en Adolphe Sax	71
3 Dunkler domineert in Nederland (1850-1864)	84
3.1 Inleiding	84
3.2 Nieuwe kapelmeester bij de grenadiers en jagers	84
3.3 Verdere inkrimping van het leger	88
3.4 Wat was het doel en nut van muziek bij het leger?	94
3.5 De ‘diapason quaestie’ (1834-1864)	96
3.6 Dunklers bevordering tot officier	100
3.7 Muziekkorpsen van de dienstdoende schutterij	105
4 Het internationale concours in Parijs, 1867	108
4.1 Inleiding	108
4.2 De aanleiding en inrichting van het concours	109
4.3 De muziekkorpsen	111
4.4 De wedstrijd	115
4.5 Reacties op het concours	122

5	Concerten en repertoire, Dunklers laatste jaren (1870-1878)	127
5.1	Inleiding	127
5.2	Het repertoire in 's-Gravenhage	128
5.3	De beoordelingen van het repertoire	131
5.4	Dunklers laatste jaren, 1870-1878	134
5.5	Inspecteur militaire muziek	138
5.6	De nalatenschap van Dunkler	140
5.7	Dunklers belang voor de militaire muziek	143
6	Heroprichting van de stafmuziek, 1870-1878	146
6.1	Inleiding	146
6.2	Voorstellen van de minister met betrekking tot de muziekkorpsen	148
6.3	De muzikale bezetting	151
6.4	Reacties in de pers	153
6.5	Samenvatting, 1819-1875	155
 Deel 2 (1875-1910)		 167
7	Twee belangrijke muzikale gebeurtenissen in 1877 en 1889	169
7.1	Inleiding	169
7.2	De grote nationale wedstrijd in Utrecht	169
7.3	Gezamenlijk concert tussen schutterij en stafmuziek in Amsterdam	175
8	Toonaangevende kapelmeesters, 1875-1900	178
8.1	Inleiding	178
8.2	Johan Gottfried Hendrik Mann	180
8.3	's-Hertogenbosch en Nijmegen, Stafmuziekkorps 5. R.I.	190
8.4	Utrecht en Amsterdam, Stafmuziekkorps 7. R.I.	195
8.5	Muziek in de Residentie	206
8.6	Het einde van een tijdperk	218
8.7	Positie van kapelmeesters binnen en buiten de militaire organisatie	221
9	Positie van de muzikanten	224
9.1	Inleiding	224
9.2	Rechtspositie en salariering	226
9.3	Afschaffing van de vrijwillige bijdrage van officieren, 1897	230
9.4	Lotsverbetering	238
9.5	Militaire concurrentie	247
9.6	Harmonie- of fanfarekorpsen	262
9.7	Tamboers en hoornblazers	269
9.8	Cavalerie en artillerie	276
9.9	Een balans na 25 jaar discussie	280

10 Van subsidie naar soldij. Het parlement nogmaals aan zet, 1908-1910	285
10.1 Inleiding	285
10.2 De Tweede Kamer vergadert, 18 oktober 1910	296
10.3 Samenvatting 1875-1910	307

DEEL 3 (1910-1923) 311

11 Discussie zonder resultaat, 1910-1913	313
11.1 Inleiding	313
11.2 De eerste reacties op de motie, 1910-1911	313
11.3 De plannen onder vuur, 1911-1913	321
12 Kessels: concoursen en Nederlandse militaire marsen, 1904-1913	332
12.1 Inleiding	332
12.2 Het groot concours voor Harmonie- en Fanfaregezelschappen, Schutterij- en Militaire Muziekkorpsen, 1904-1905	334
12.3 Reacties op het concours	342
12.4 Oorsprong van de mars	343
12.5 Prijskamp van militaire marsen, 1912-1913	348
13 Mobilisatie, 1914-1918	356
13.1 Inleiding	356
13.2 Muziekkorpsen tijdens de mobilisatie	357
13.3 De discussie van 1910 weer opgevat	363
14 Brand op de Oranjekazerne en nieuwe bezuinigingen, 1919-1923	367
14.1 Inleiding	367
14.2 Muzikaal archief verloren, 1919	368
14.3 Nieuwe bezuinigingen, 1919-1923	373
14.4 Samenvatting 1910-1923	379

Conclusie 384

Bijlagen	399
Bijlage 1 Brief van Kastner aan Willem III	401
Bijlage 2 De Koninklijke Militaire Kapel	403
Bijlage 3 Een populair Jubilé	404
Bijlage 4 Ontbrekende tamboers en hoornblazers in 1907-1908	405
Bijlage 5 NOTA, Algemeene Nederlandsche Toonkunstenaaars-Vereeniging	406
Bijlage 6 Prijskamp van Militaire Marschen	413
Bijlage 7 Ministers van Oorlog 1868-1913	416
Bijlage 8 A.P.W. Jansen	418
Bijlage 9 Militaire Muziekkorpsen	419

Bijlage 10 Rapport van de minister van Buitenlandse Zaken	423
Bijlage 11 Discografie Nederlandse muziekkorpsen	424
Bijlage 12 Uitgevoerde werken in het Haagse Bos 1865-1870	438
Bijlage 13 Lijst van Nederlandse kapelmeesters bij de infanterie	444
Bijlage 14 Lijst van deelnemende korpsen in 1867	446
Samenvatting	448
Summary	453
Lijst van afbeeldingen	458
Geraadpleegde bronnen en literatuur	460
Register van persoonsnamen	469
Curriculum Vitae	480

Inleiding

Ik haast me niets, er zal wel voor mij geblazen worden!

Wat is militaire muziek?

Militaire muziek is geen onderwerp waar veel wetenschappers zich intensief mee bezig houden. De associatie met marsmuziek en *hoempaband* ligt mogelijk daaraan ten grondslag.¹ Het imago dat de korpsen die deze muziek uitvoeren niet meer dan *Unterhaltungsmusik* is, zoals in de Duitse taal zo mooi wordt uitgedrukt, kan ertoe bijdragen dat de wetenschap de militaire muziek grotendeels links heeft laten liggen. Als we aan militaire muziek denken komen er onwillekeurig vragen naar boven. Kan bijvoorbeeld iedereen met een muziekinstrument binnen de krijgsmacht ook militair muzikant zijn? Bij een viool- of pianospelende generaal denken we niet direct aan militaire muziek. Zijn tamboers en hoornblazers, of trompetters te paard ook muzikanten en hebben ze dezelfde status als de stafmuzikanten in de muziekkorpsen? Welke muziek werd en wordt er eigenlijk uitgevoerd, en kan alles onder de noemer militaire muziek worden geplaatst? Zijn de in uniform gestoken muzikanten kunstenaars of soldaten?

Het *signaal taptoe infanterie*, dat tijdens de plechtigheid op 4 mei op de Dam in Amsterdam elk jaar klinkt, wordt tegenwoordig ook door burgers bij plaatselijke herdenkingen uitgevoerd. Toch kunnen we dit als een militair muziekstuk typeren, al is het slechts vanwege de veronderstelling dat het heel oud zou zijn en uit het leger is voortgekomen. Een Spaanse inspecteur militaire muziek vertelde in 2008 dat het langzame begin en slot van dit signaal het Spaanse dodensignaal is. Hij suggereerde dat het snellere middengedeelte van Nederlandse origine is. Omdat signalen voor 1800 niet werden genoteerd, is niet meer na te gaan hoe het origineel moet zijn geweest. Wat we wel weten is dat J. Rauscher het signaal heeft opgenomen in één van zijn drie uitgaven in 1815, die hij op last van de Commissaris Generaal van het Departement van Oorlog had vervaardigd.² Rauscher was

¹ Tijdens de opening van de Staten General in 2017 noemde verslaggever X. van der Wulp van de NOS de Marinierskapel der Koninklijke Marine 'hoempaband'. Later bood hij daar publiekelijk zijn excuses voor aan.

² J. Rauscher, *Marschen en signalen voor de halve Maan-Blazers van de Batt's. Jagers, behorende tot de Armée Zyner K.H. den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden: vervaardigd op last van Zijne Excel-*

zoon van een Duitse militaire muziekmeester en instrumentenbouwer.³ Hij trad in 1793 als muzikant te Maastricht in Nederlandse dienst en werd in 1808 lid van de Koninklijke Kapel te Amsterdam aan het hof van koning Lodewijk Napoleon. In 1814 kreeg hij opdracht om ‘*Marschen en signalen voor de Tamboers en Pijpers van de Nederlandsche Armée*’, ‘*Marschen en signalen voor de Halvemaanblazers van de Bataljons Jagers van de Nederlandsche Armée*’ en ‘*Signalen voor de trompetters van de Hollandsche Kavallerij*’ samen te stellen.⁴ Ze werden in 1814 en 1815 gepubliceerd bij de firma Weygand in ’s-Gravenhage. Hoe Rauscher aan zijn bronnenmateriaal is gekomen is niet bekend. Waarschijnlijk is dat veel signalen overleveringen waren van voor 1795, maar er zullen ook onbekende invloeden in terug te vinden zijn.

Dat het *Generaal Snijders Marschlied* aan een generaal is opgedragen, promoveert deze compositie niet direct tot militaire muziek. De componist, G. van Weezen, was geen militair maar componeerde muziek voor revuevoorstellingen van onder andere H. ter Hall, die aan het begin van de twintigste eeuw bekend stond als de *Koning van de Revue*.⁵ Ook de symfonie no. 100 van J. Haydn is geen militaire muziek, alleen omdat het de bijnaam ‘militaire symfonie’ draagt. Haydn voorzag zijn symfonie zelf niet van een naam, deze werd er aan gegeven vanwege het gebruik van triangel, bekkens en grote trom, de zogenaamde ‘Turkse muziek’.⁶ Eduard van Beinum nam met het Concertgebouworkest de mars *The Stars And Stripes Forever* van de Amerikaanse marsenkoning J.P. Sousa op. Noemen we dit dan geen militaire muziek meer? De scheidslijn is moeilijk vast te stellen.

Het repertoire van de muziekkorpsen is veelomvattend. Tijdens een ceremoniële dienst, zoals een beëdiging van militairen, erewacht bij het paleis Noordeinde of herdenking bij een monument, zou niemand bij het samenstellen van het repertoire op het idee komen een fantasie, potpourri of wals uit te voeren. Dit zou ongepast zijn in relatie tot het karakter van de plechtigheid. De muzikale begeleiding bestaat tijdens deze diensten hoofdzakelijk uit bekende en minder bekende marsen, volksliederen en/of koralen. Kapelmeesters schreven in de negentiende eeuw zelfs marsen op thema’s uit bekende opera’s. Het lijkt onwaarschijnlijk dat deze marsen werden uitgevoerd tijdens de hiervoor aangehaalde plechtige gelegenheden, maar

lentie den Heere Commissaris Generaal voor het Departement van Oorlog, ’s-Gravenhage 1815. Zie ook: Marc Geerdink-Schaftenaar, ‘*Tamboers en Pijpers-School, Veldmuziek van het Nederlandsche Leger in de Tijd van Napoleon, 1795-1818*’, 3e uitgebreide en herziene versie 2015-2018, p. 89.

3 Hij is geboren in Pirmasens, een kleine stad in Rijnland-Palts, vlak bij de Franse grens.

4 J.W. Enschedé, ‘Invoering der Hoornmuziek bij de Nederlandsche Infanterie’, *Tijdschrift voor Noord-Nederlandsche Muziekgeschiedenis* (7) 1904, p. 278-279. Beschikking Commissaris Generaal van Oorlog, 30 november 1814, no. 48.

5 Ter Hall was een voormalige stafmuzikant van de Koninklijke Marine en van 1918-1925 lid van de Tweede Kamer.

6 Symfonie no. 100 (Hoboken I/100) in G gr.t. (1793/94).